

чов]. – К.: Київ. держ. ун-т ім Т. Г. Шевченка, 1967. – С.201.

⁵¹ Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917–1959 рр.: зб. документів / [редкол.: О. І. Євсєєв (ред.), Л. В. Гусєва, О. В. Килимник та ін.]. – К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1960. – Т.1. 1917 – червень 1941 рр. – С.630; Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. док. і матеріалів / [за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес]. – К., Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – С.719.

Oleksandr Komarnitskiy. Power and student teacher training institutions Right-Bank Ukraine: the transition to paid higher education (20-ies – the first half of the 1930s.). In the article on the example of pedagogical educational establishments of Right-bank Ukraine shows the policy of the Bolshevik regime aimed at imposing a salary of certain categories of students. An author considers that power stepped back this same from the principle of free of chargeness of education declared by it. It is noted that the analysis of salary taxation of different types of university students shows that teacher training institutions has been most favorable situation. It was the highest percentage of youth released from the board or the one that paid for preferential tariffs. Analyzes legal documents – manuals for exemption from tuition fees, according to which the responsibility for payment of taxation or exemption relied on commissions that operate in the executive bureau of trade unions. It is reported that, depending on the size of tuition fees students were divided into 5 categories. The author notes that the majority of students exempt from tuition fees in order to create normal conditions for learning material. First, during the event got students who had «revolutionary achievements» and were in a difficult financial situation; Committee members of poor peasants who had no earnings; union members «Robos» with a two-year period; military personnel and their children up to 18 years; disabled war and labor; persons who were teaching, scientific or research work in the institutions of the People’s Commissariat of Education. In general, according to the author, the introduction of fees was ineffective means, given the low income youth. Not all were able to make the amounts, primarily because of the difficult financial situation.

Key words: students, institute, college, tuition, instruction, category.

Отримано: 10.10.2015 р.

УДК 94(477.83) «XX»

Василь Ільницький

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВОЄННОЇ ОКРУГИ 4 «ГОВЕРЛЯ»

Василь Ільницький. Особливості формування воєнної округи 4 «Говерля». У статті на основі невідомих та маловідомих документальних матеріалів

розкривається структура ВО-4 «Говерля». Відтворено особливості формування та діяльності однієї з найпотужніших складових УПА. Встановлено структуру та кадрове наповнення складових ланок воєнного штабу ВО-4 «Говерля». Виявлено, що кожна ВО отримала свій порядковий номер і назву. У 1944–1946 рр. відбувалася повномасштабна війна ОУН і УПА проти всіх підрозділів радянських репресивно-каральних органів і ЧА. Саме в цей час повстанці намагалися застосовувати наступальну тактику проти більшовиків. З'ясовано, що відділи чисельно зросли особливо в час переходу фронту. Основою для творення та зросту відділів стали старі, добре вишколені частини. Виявлено, що в березні 1944 р. ряди УПА поповнилися великим числом української поліції, яка на евакуйованих німцями теренах в більшості перейшла до УПА з повним озброєнням і магазинами, між ними було також досить багато людей з добрим військовим вишколом, які пізніше стали керівниками відділів і підвідділів УПА.

Ключові слова: повстанці, ВО-4 «Говерля», УНС, командування.

Василий Ильницький. Особенности формирования военной округи 4 «Говерля». В статье на основе неизвестных и малоизвестных документальных материалов раскрывается структура ВО-4 «Говерля». Воспроизведены особенности формирования и деятельности одной из самых мощных составляющих УПА. Установлена структура и кадровое наполнение составляющих звеньев воєнного штаба ВО-4 «Говерля». Обнаружено, что каждая ВО получила свой порядковый номер и название. В 1944–1946 гг. происходила полномасштабная война ОУН и УПА против всех подразделений советских репрессивно-карательных органов и КА. Именно в это время повстанцы пытались применять наступательную тактику против большевиков. Выяснено, что отделы численно выросли особенно во время перехода фронта. Основой для создания и роста отделов стали старые, хорошо вышколенные части. Виявлено, что в марте 1944 г. ряды УПА пополнились большим числом украинской полиции, которая на эвакуированных немцами территории в большинстве перешла к УПА с полным вооружением и магазинами, между ними было также достаточно много людей с хорошим военным подготовкой, которые позже стали руководителями отделов и подотделов УПА.

Ключевые слова: повстанцы, ВО-4 «Говерля», УНС, командования.

Історія ОУН і УПА, попри наявність наукових, науково-популярних і навіть публіцистичних праць, досі сприймається частиною громадян упереджено, а визвольну боротьбу взагалі схильні вважати маргінальним явищем. Водночас значна кількість наукових досліджень із історії українського визвольного руху, в яких висвітлюються окремі аспекти проблеми, не дають підстав говорити про наявність її комплексного наукового опрацювання. Це обумовлено розпорошеністю та відсутністю доступу до архівних джерел, ідеологічною заангажованістю деяких авторів та низкою інших причин.

Першою працею, де широко розглянуто питання кадрового складу керівних ланок структурних одиниць УПА в 1943–1949 рр., зокрема Воєнна округ-

га-4 «Говерля», став довідник Петра Содоля¹. З'явилася також низка публікацій, особливо в останні роки, які торкаються життя і діяльності окремих командирів повстанського руху та працівників Карпатського крайового проводу. Їх авторами або упорядниками є Р. Грицьків², М. Романюк³, О. Іщук та Н. Ніколаєва⁴, В. Мороз⁵, С. Лесів⁶, Нестор Мизак⁷, М. Зеленчук⁸ та ін. Частково функціонування ВО-4 «Говерля» розглянуто в узагальнюючих працях Д. Веденева і Г. Биструхіна⁹, А. Кентія¹⁰, Ю. Киричука¹¹ та А. Русначенка¹². Однак спеціального дослідження, присвяченого особливостям утворення та функціонування, кадровому наповненню ВО-4 «Говерля», немає. Складність висвітлення цих аспектів зумовлюється самотутністю повстанської діяльності, а також недостатньою джерельною базою.

У грудні 1943 р. відбувається завершення організації УНС, яким, фактично, закінчується початковий етап організації УПА. З 24 грудня 1943 р. наказом ГВШ ч. 1/43 введено єдину структурну організацію УПА для всіх українських земель. Зліквідували назву повстанських відділів у Галичині УНС, уніфікували та використовували назву УПА. Цьому наказу ГВШ передувала нарада керівного активу ОУН і УПА від 5 грудня 1943 р., яка прийняла рішення про поширення боротьби УПА на всі українські землі, формування на базі УНС УПА-Захід¹³, першим командиром якої став О. Луцький – «Беркут» (07 – 11.1943 в УНС; 11.1943 – 01.1944 в УПА). 26 січня 1944 р. його змінив Василь Сидор – «Шелест», «Вишитий» (формально пробув на цій посаді до загибелі 14.04.1949 р.). Цим рішенням оформили нову структуру у складі УПА-Північ (Волинь, Полісся), УПА-Південь (Поділля), УПА-Захід (Галичина) та УПА-Схід.

Керівником усіх військових дій був Головний Командир УПА, якому допомагав у військових справах Головний військовий штаб УПА. Безпосередньо Головному командирі підпорядковувалися Крайові командири УПА. Кожний із них вів на своєму терені також військові справи за допомогою штабів, начальники яких безпосередньо йому підпорядковувалися. Крайовий військовий штаб керував суто військовими справами на відповідній території. Крайовому командирі УПА підпорядковувалися Командири Воєнних округ із відповідними штабами (Військовий штаб Воєнної округи (ВШВО)). Всі оперативні відділи підпорядковувалися на своєму терені командирі Воєнної округи (ВО) і його ВШВО, а через нього крайовому командирі УПА (і його КВШ). Зауваження стосувалися лише того, щоб командири оперативних відділів не виконували одночасно функції по лінії ОУН¹⁴.

Створення Головної команди та Головного військового штабу (ГВШ) завершилося в листопаді 1943 р. формуванням структури УПА. До Головної команди УПА входили головний командир і члени ГВШ. Наказ ч. 1/44 від 23 січня 1944 р. щодо організації військових штабів запроваджував відповідну структуру побудови військового штабу (за підписом в.о. шефа ГВШ О. Перебийноса, в.о. гол. Командира УПА Т. Чупринки). Зокрема, очолював військовий штаб шеф, який водночас був заступником командира по військових справах. Шефові штабу підпорядковувалися відділи: 1) оперативний (оп.); 2) розвідуваль-

ний (роз.); 3) тиловий (господарчий) (тил.); 4) організаційно-персональний (орг. пер.); 5) вишкільний (виш.); 6) виховний (вих.)¹⁵. Кожен відділ очолювали начальники відділів (нач. від.). Окремі відділи штабу розбудовували на поодиноких щаблях в міру потреби. Крім цього, при командирові міг існувати спеціальний відділ інспекторів (інс.)¹⁶. На чолі штабу стояв шеф штабу, який був водночас заступником командира під час його відсутності. Начальники окремих відділів військового штабу керували безпосередньо підпорядкованими відділами. За належну працю своїх відділів вони відповідали перед шефом штабу. Начальники відділів штабу були діловими зверхниками відповідних начальників підпорядкованих їм штабів. Письмові звіти складали командирові через шефа штабу, а усні перед командиром у присутності шефа штабу або перед шефом штабу¹⁷.

Наказом КВШ УПА-Захід №2/44 від 1.02.1944 р. «Про організацію військових штабів ВО УПА» дозволялося поєднувати в одній особі начальника штабу, оперативного і вишкільного. Саме на першій конференції у грудні 1943 р. відбувається створення Головного військового штабу УПА. Крім цього, у роботі конференції було ухвалено низку рішень і постанов, якими закріплено структурну організацію УПА. Упродовж грудня – січня тривали організаційні заходи, пов'язані зі створенням Головного Військового Штабу та крайових військових штабів, визначенням основних засад створення та діяльності УПА. У наказах та інструкціях від січня–лютого 1944 р. визначалися основні засади праці, зокрема, підпорядкування командирів воєнних округ не тільки крайовому військовому штабові (у військових справах), а й обласним провідникам ОУН (у політичних і теренових справах, а також взаємовідносинах з іншими референтурами). На нижчому рівні командири УПА підпорядковувалися тільки своїм зверхникам¹⁸. Таким чином, основною одиницею УПА-Захід були визначені воєнні округи, які територіально та організаційно співвідносилися з областями ОУН. З них три було в УПА-Північ, 6 – в УПА-Захід, і два – в УПА-Південь. У серпні 1944 р. в УПА-Північ залишилось 2 ВО, а в УПА-Захід з лютого 1945 р. стало 4 ВО. Після 1944 р. УПА-Південь практично перестала існувати. Кожна ВО ділилася на тактичні відтинки (ТВ), особливо УПА-Захід із 11.1944 р.¹⁹. Кожною ГВО і ВО керував командир і його штаб – із шефом штабу та штабовими відділами, як при ГВШ. Проте з огляду на відсутність кваліфікованих старшин виконання поодиноких функцій було дуже нерівномірне²⁰.

Кожна ВО отримала свій порядковий номер і назву. Зокрема, Дрогобицька воєнна округа мала номер 5 та назву «Маківка» (скорочено – ВО-5 «Маківка»), Станіславівщина відповідно номер 4 «Говерля» (скорочено – ВО-4 «Говерля»). Нижчими адміністративними одиницями УПА були відтинки або військові з'єднання (відповідали у військовому відношенні бригаді), а в адміністративному – окрузі. Наступним щаблем були курені, сотні, чоти та рої. Переважно сотні будувалися за трійковим принципом: три чоти, у кожній три рої (ділився на дві ланки), переважно 10-12 бійців (на озброєнні були легкий кулемет, два-три автомати, решта – гвинтівки). Як правило, командир першої чоти

був заступником сотенного. Чисельно кожна сотня мала нараховувати 163 бійці, хоча бойові сотні влітку 1944 р. склалися із 180-200 бійців, з осені 1944 р. – 100-120, а в 1946–1949 рр. менше половини. До складу куреня входило дві – чотири сотні піхоти. В окремих куренях додатково було по одній і більше спеціальних чот (ВПЖ, важких кулеметів, сотенних мінометів тощо). У склад почоту куреня входили шеф штабу (або ад'ютанта для оперативних справ), політвиховник, бунчужний, капелан, лікар. Курені були самостійними тактичними одиницями, які для проведення масштабних бойових акцій могли об'єднуватися в більші з'єднання (групи), командирами, яких призначав штаб воєнної округи, рідше ставав найстарший за віком, курінний командир. Командування загоном перебирав командир ВО або начальник штабу. Лише для ведення оборонних боїв відділи могли самостійно об'єднуватися в курені, якщо не можна було отримати дозвіл²¹.

На теренах УПА-Захід у 1944–1945 рр. загоны задіювалися на час проведення окремих акцій тільки у поодиноких випадках. Загалом у кожному ТВ мали бути курінь чи кілька сотень, хоча через брак кадрів не всюди це мало місце. Інколи в ТВ діяло кілька куренів. Наприклад, у ТВ-22 «Чорний ліс» функціонували п'ять куренів (1945–1946). Примітна деталь: командування ТВ-22 видало наказ про перейменування місцевостей «Чорного лісу» на честь командирів УПА²². Бойові відділи, а часом і деякі штаби мали особливі назви чи криптоніми, починаючи вже з весни 1943 р. Більшість цих назв не була відома воякам, оскільки вони вживалися тільки в оперативних звітах або в описах боїв для публікації. У вересні – жовтні 1945 р. усім відділам і чотам УПА надано числові номери: сотні – двоцифрові, чоти – трицифрові. Відтак восени 1945 р. відділи УПА ВО-4 «Говерля» отримали нумерацію №58-93 (№58-68 – ТВ-21 «Гуцульщина», ТВ-22 «Чорний ліс» – №69-80; ТВ-23 «Магура» – №81-88; ТВ-24 «Маківка» – №89-93). Таким чином діяло 35 сотень УПА (хоча треба відняти 5 сотень з ТВ-21, які не були створені, тобто існувало 30 відділів УПА). Отже, якщо врахувати, що сотня мала 100-120 бійців, тоді загальна чисельність відділів нараховувала близько 3 000-3 600 бійців. Після наказу Р. Шухевича (липень 1946 р.) про перехід до нових методів боротьби чисельність відділів УПА суттєво скоротилася, залишилися тільки найбільш боєздатні формування²³. У вересні 1945 р. провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник – «Роберт» видав наказ, щоб відділи УПА підпорядковувались тереновим провідникам. Кожний відділ УПА отримав район своєї діяльності. На території Коломийщини військові керівники УПА спромоглися створити навіть запасні сотні – резерв діючим відділам УПА. В них переважно перебували чоловіки старші за віком, чого, до речі, не було в інших ТВ ВО-4. У липні 1944 р. провід наказав членам ОУН, які були в поліції, перейти до лав УПА²⁴. Для Карпатського краю певною особливістю була наявність короткоіснуючих відділів УПА.

Відділи чисельно зросли особливо в час переходу фронту. Основою для творення та зросту відділів стали старі, добре вишколені частини «Різуна», «Благого» та «Рена» на Бойківщині, а «Скуби» і «Недобитого» на Гуцульщині. Серед

них була частина легіонерів та випускників II курсу старшинської школи. Із них створено інструкторський та командний склади для новобранців. У березні 1944 р. ряди УПА поповнилися ще великим числом української поліції, яка на евакуйованих німцями теренах в більшості перейшла до УПА з повним озброєнням і магазинами. Між ними було також досить багато людей з добрим військовим вишколом, які пізніше стали керівниками відділів і підвідділів УПА. Прорив радянських військ та термінова евакуація німців у лютому – березні 1944 р. прискорили мобілізацію відділів УПА, які до того часу законспіровано вишколювалися в терені. Крім уже вишколених, до УПА вливалися великі маси добровольців, утікачів із вже зайнятої більшовиками території. Потрібно було зорганізувати людей у відділи, вишколити та створити з них бойові одиниці. Кількамісячна стабілізація фронту вважалася сприятливою, чим повною мірою скористалося командування УПА²⁵. По цілому терені Галичини повстають нові курені і сотні. Під час переходу фронту до відділів УПА влилося декілька сотень колишніх бійців дивізії СС «Галичина», а також багато колишніх українських поліцаїв, які не хотіли відступати з німцями, а вирішили продовжити боротьбу із більшовиками в рядах УПА. В час переходу фронту до УПА-Захід влилося більше 1 000 бійців дивізії СС «Галичина» і української поліції. Значна частина з них опинилася на території ВО-4 і ВО-5. Втім, як зауважує В. Сидор – «Шелест», цей елемент не був ідейним. Відтак чисельність і значення української поліції, які перейшли у ліс із зброєю, не потрібно переоцінювати. Тому основні кадри доводилося шукати через військові вишколи членів ОУН і симпатиків²⁶. У 1944–1946 рр. відбувалася повномасштабна війна ОУН і УПА проти всіх підрозділів радянських репресивно-каральних органів і ЧА. Саме в цей час повстанці намагалися застосовувати наступальну тактику проти більшовиків. Однак з роками відбувся перехід до оборонної тактики. Відповідно до цього керівництво ЦК КП(б)У і війська перейшли до наступу. РК КП(б)У і органи РВ НКВС і НКДБ практично кожний день здійснювали бойові операції з метою зашкодити наступальній тактиці УПА. Безумовно, за рахунок цих категорій певною мірою вдалося вирішити проблему підготовлених кадрів для новосформованих відділів і сприяло їхньому інтенсивнішому зростанню. До цього навіть не було готове вище командування УПА. Лави повстанців поповнилися представниками української інтелігенції, яка працювала в німецькій адміністрації, тобто всі ті, хто не пішов з німцями і прагнув боротися із новим окупантом²⁷. До речі, цікаву характеристику повстанців подавав М. Твердохліб на конференції керівництва Карпатського краю ОУН 22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Козаківської сільської ради (тепер у складі Болехівської міської ради Івано-Франківської обл.). Зокрема, він стверджував, що 80% бійців УПА не були членами ОУН, а серед командирів – до 40% становили не члени ОУН. За віковою характеристикою учасники УПА становили молоді люди у віці від 18 до 35 років. М. Твердохліб стверджував, що в основному в УПА перебували добровольці, а примусово бралися тільки в окремих випадках. Відтак примусово мобілізовані демобілізувалися із УПА. Наголо-

шувалося на погано поставленій політвиховній роботі. Командний склад навчався переважно в самих відділах. Сам М. Твердохліб зазначав, що серед учасників УПА військовослужбовців інших армій порівняно мало²⁸. У серпні 1944 р. фронт тимчасово зупинився в Карпатах і розділив відділи УПА навпіл. Одні опинилися в радянському тилу, а інші – на німецькій стороні. У результаті наступу ЧА літом 1944 р. за німцями залишалась вузька смуга Карпат в Дрогобицькій і Станіславівській областях. Зокрема, на терені Турківщини і Старосамбірщини було багато відділів УПА, які не змогли перейти fronti і опинились між німецькими і радянськими військами. В цей час на терені Дрогобицької області перебував шеф ГВШ УПА О. Гасин «Іван Чорнота» – «Дор», який в с. Довжки Турківського району зустрівся з О. Луцьким – «Беркутом» і наказом від 22.08.1944 р. створив тимчасову групу УПА-Захід-«Карпати», призначивши його керівником цієї групи²⁹. Вона проіснувала до кінця вересня 1944 р., коли фронт рушив вперед, а відділи із складу групи зуміли без втрат перейти лінію фронту. О. Луцький – «Беркут», який в січні 1945 р. був полонений НКВС, залишив розлогу розповідь про цю групу. Так, вона складалась з сотень: 1) «Месники»; 2) «Яструба»; 3) «Нечая»; 4) «Байди»; 5) «Осипа»; 6) «Громенка»; 7) «Вікторії»; 8) «Євгена»; 9) СШ «Олені» в складі 3 сотень. Начальник штабу став полковник УНР «Шпак». О. Луцький називає чисельність УПА-Захід «Карпати» до 3 000 бійців (базувалася в горах Дрогобицької області)³⁰.

Штаб ВО-4 «Говерля» складався з командира округи, начальника штабу, він же перший заступник командира округи, другого заступника командира округи, 2 відділу (3 особи), служби зв'язку і підслуховування (17 осіб), санітарної служби (30 осіб), інженерно-саперної служби (100 осіб), польової жандармерії (13 осіб)³¹. ВО-4 «Говерля» в січні – грудні 1944 р. територіально охоплювала Станіславівську область, а після реорганізації і ліквідації ВО-5, ВО-7 вона покривала терен Станіславівської, частково Дрогобицької, Чернівецької і Закарпатської областей ОУН. Загалом до складу ВО-4 «Говерля» входили: 1) Іван Белейович – «Дзвінчук» (12.1943 – 01.1944); 2) командир ВО-4 І. Бутковський – «Гуцул» (01 – 07.1944), влітку 1944 р. знятий з посади і відправлений на Захід; 2) командир ВО-4 Микола Твердохліб – «Грім» (літо 1944–1949); 3) начальник штабу С. Фрасуляк – «Хмель» (наказ ГК УПА від 16.05.1944 р.). Відкритим залишається питання, до якого часу «Хмель» був начальником штабу, бо в листопаді 1944 р. прибув на терен Калуської округи і очолив там групу УПА, а пізніше керував ТВ-23 до травня 1945 р.; 4) начальник 6 політвиховного відділу ВО-4 С. Слободян – «Єфрем», «Клим» (1945–1947); 5) начальник 5 вишкільного відділу ВО-4 «Щит» (1945–1946); 6) начальник 4 організаційно-персонального відділу ВО-4 Кобилиць – «Козак» (? – 24.11.1944); 7) почот (ад'ютант) командир ВО-4 Б. Драч – «Дунай» (1944–1946); 8) працівник штабу ВО-4 К. Петер – «Сокил» (1944–1945); 9) працівник 6 вишкільного відділу ВО-4 Козак – «Запорожець» (1945–01.1947) потрапив у полон; 10) член штабу ВО-4 І. Белейович – «Дзвінчук» (1945–1947), потрапив у полон, командир ВО-5 «Маківка»; 11) начальник ВПЖ ВО-4 «Говерля» (11.1944 – 05.1945) Дмитро Вітовський – «Зміюка»

(ВПЖ створено в 11.1944 р. і ліквідовано як окремий орган у травні 1945 р.); 12) член Штабу ВО «Говерля», ад'ютант командира ВО Ярослав Струтинський – «Яспар», «Новий» (11.1943); 13) член штабу Станиславівської ВО-4, керівник розвідки Сильвестр Маланюк – «Дуб» (? – 10.1944).

У січні-лютому 1944 р. завершилася трансформація УНС в УПА-Захід (наказ КВШ УПА-Захід № 1/44 від 20.01.1944 р.), почав формуватись штаб ВО-4. У березні 1944 р. О. Луцький передав командування В. Сидору – «Шелесту». Ще в лютому 1944 р. на терені Станиславівської і Дрогобицької областей ОУН почали створюватися ВО УПА. ВО-5 «Маківку» очолив І. Белейович – «Дзвінчук» (02 – 12.1944), Станиславівська ВО-4 «Говерля» очолив І. Бутковський – «Гуцул» (до серпня 1944 р.). Щодо командування штабу ВО-7 і ВО-8, то інформації не виявлено, очевидно, його і не призначили. Кожна ВО мала свій штаб. Начальником штабу ВО-4 став С. Фрасуляк – «Хмель». Уже наказом УПА-Захід «Замок» №8/44 від 25 вересня 1944 р. створили ТВ в межах ВО³². Весною 1944 р. відбувалася посилена праця військових референтів із створення і розбудови УПА. Найкраще ця робота відбувалася у Станиславівській області, гірше у Дрогобицькій. Щоправда, В. Сидор – «Шелест» зазначав, що особливостями Дрогобицької області було те, що питання кадрів тут стояло краще у порівнянні з іншими регіонами. Це, очевидно, й зумовило існування та діяльність останніх відділів УПА, які проводили операції аж до кінця літа 1949 р.³³. Стосовно Буковини, то там у 1943 р. румуни повели масштабні арешти членів ОУН і тим самим паралізували роботу. Тільки у березні 1944 р. туди направили провідника Артемізію Галицьку – «Мотрю», яка змогла відновити мережу ОУН, а Мирослав Гайдук – військову роботу. Весною (04 – 05.1944 р.) створено курінь під керівництвом Василя Шумки – «Лугового» чисельністю до 400 осіб, який і отримав назву Буковинська українська самооборонна армія. Влітку 1944 р. «Луговий» самовільно встановив контакти з німцями і провів з ними переговори, що в кінцевому призвело до розпаду відділу (09.1944 р.), а «Луговий» і частина бійців пішла з відступаючими німецькими підрозділами, хоча інша частина перейшла до новозорганізованої УПА. У документах УПА відділи на Буковині належали до ВО «Сучава» №7³⁴. Новозорганізований курінь Буковини, що складався із 4 сотень, очолив Назарій Данилюк – «Перебийніс». На Закарпатті ОУН була дуже малочисельна, більше того, майже всіх керівників ОУН заарештували і засудили угорці. Також в документах ОУН писалося про слабкі позиції на теренах ВО-8 «Срібна» (Закарпаття), а відповідно і неможливість організувати там жодного місцевого відділу УПА.

Першим командиром ВО-4 «Говерля» став Іван Бутковський – «Гуцул» (перша половина 1944), який після важкого поранення не міг повноцінно виконувати свої обов'язки (07.1944 р. пішов на Захід). Саме тому його наступником І. Бутковського став Микола Твердохліб – «Грім» (07.1944 – 05.1954), оскільки у 1944 р. події на фронтах були динамічними необхідно було перейти фронт, зберегти кадри, розширити чисельний склад для продовження боротьби у радянській дійсності. Використання цих завдань довірили новопризначеному у

липні 1944 р. командир Станиславівської ВО-4 Миколі Твердохлібу – «Грому». Саме із його приходом пов'язують налагодження впродовж літа 1944 р. – осені 1945 р. цілісного функціонування шести ТВ (ТВ-20 Буковинський, ТВ-21 «Гуцульщина», ТВ-22 «Чорний Ліс», ТВ-23 «Магура», ТВ-24 «Маківка», ТВ-25 Закарпатський), вони діяли на теренах Прикарпаття, Закарпаття і Буковини.

Серйозна реорганізація відбулася згідно наказу УПА-Захід «Замок» №9/44 від 25.11.1944 р., за якого було ліквідовано ВО-5 «Маківка», ВО-7 «Сучава» (Буковина) і ВО-8 «Срібна» (Закарпаття), а всі ці колишні ВО ввійшли до складу ВО-4 «Говерля», як ТВ. Зокрема, на базі ВО-5 «Маківка» створили ТВ-24 «Маківка», ВО-7 «Сучава» – ТВ-20 «Сучава», а ВО-8 «Срібна» формально стала основою ТВ-25. Щоправда, на Закарпатті відділів УПА взагалі не було зорганізовано (спроба закинути із інших теренів призводила до їхнього знищення), фактично відділи УПА там були розбиті весною 1945 р.

На початок 1949 р. у ВО-4 «Говерля» залишились тільки 2 малі підвідділи УПА: один в ТВ-21 «Гуцульщина» (до 20 бійців) і другий підвідділ 91 «Басейн» в ТВ-24 «Маківка» (до 20 бійців). Дрогобицький підвідділ у першій половині 1949 р. провів кілька акцій: зокрема знищив підполковника О. Колодяжного, начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області (05.1949), а підвідділ ТВ-21 в червні 1949 р. чисельністю 17 осіб здійснив закордонний рейд у Румунію. Очолював підвідділ сотник П. Мельник – «Хмара», а політкерівником був Н. Данилюк – «Перебийніс», який володів румунською мовою. Пробувши там понад два тижні, щасливо повернувся в УРСР. Після цього цей підвідділ було розпущено, а стрільців переведено в збройне підпілля. 3 вересня 1949 р. ГВШ УПА видав наказ про припинення діяльності УПА. Обидва підвідділи внаслідок цього наказу були розформовані, а бійці влились в мережу збройного підпілля. До кінця 1949 р. залишався тільки 4 відділ організаційно-персональний, який вів облік нагороджених і представлених до нагородження³⁵.

Отже, бойова, пропагандистська діяльність відділів УПА у ВО-4 «Говерля» була однією з найпотужніших. Відділи УПА провели сотні бойових зіткнень. Порівняно з іншими, відділи ВО-4 «Говерля» протрималась найдовше. Зокрема, на інших теренах УПА припинила свою діяльність в 1946–1947 рр. (ВО-2 «Буг», ВО-3 «Лисоня» та ін.), натомість останні повстанські відділи у ВО-4 «Говерля» розформували 3 вересня 1949 р.

Примітки:

¹ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. Довідник / Петро Содоль. – Нью-Йорк: [б.в.], 1994. – 199 с.; Содоль П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий / Петро Содоль. – Нью-Йорк: [б.в.], 1995. – 295 с.

² «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / [упор. Грицьків р.]. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. – Кн. 5. – 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

³ Романюк М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА / Михайло Романюк. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2009. –

Кн. 6. – 126 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

⁴ Іщук О. Життя та доля Михайла Дяченка – «Марка Боєслава» / Олександр Іщук. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2010. – Кн. 9. – 140 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»); Іщук О. Ярослав Богдан – «Всеволод Рамзенко» / Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – Кн. 14. – 128 с. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

⁵ Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради / В. Мороз // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 213–222.

⁶ Лесів С. Референт ОУН «Дністровий» / С. Лесів; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=6&showItem=13> [02.08.2011].

⁷ Мизак Н. С. За тебе, свята Україно. Заліщицький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. С. Мизак. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Книга третя. – 418 с.

⁸ Зеленчук М. Смерть командира Миколи Твердохліба-Грома / М. Зеленчук // Альманах «Гомону України» на рік 1992: У 50-річчя повстання Української Повстанської Армії. – Торонто: «Гомін України», 1992. – С. 59–70.

⁹ Веденеев Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія / Дмитро Веденеев, Геннадій Биструхін. – К.: К.І.С., 2007. – 568 с.

¹⁰ Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.) / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.

¹¹ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.

¹² Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / Анатолій Русначенко. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.

¹³ Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради. – С. 213–222.

¹⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 217–217зв.

¹⁵ Там само. – Т. 62. – Арк. 111–111зв.

¹⁶ Там само. – Т. 60. – Арк. 220; Т. 62. – Арк. 95; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / [упоряд. Олександр Іщук, Сергій Кокін]. 1944–1945. – К.; Торонто : [б.в.], 2007. – С. 542.

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 222.

¹⁸ Там само. – Т. 62. – Арк. 94–103.

¹⁹ Там само. – Арк. 73.

²⁰ Содоль П. Українська Повстанча Армія... – С. 24-25.

²¹ Бутковський І. Організаційна структура УПА / І. Бутковський // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1967. – Кн. 10 (235). – Річник ХХ. – С. 1100–1101; Мороз В. Перемиська Воєнна округа УПА «Сян» (1944 р.) // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 271.

²² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 139.

²³ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 18: Група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / [упоряд. Петро Содоль]. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1990. – Кн. 1. – С. 7-11.

²⁴ Ріпецький М. Історія куріня «Рена» // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / [ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико]. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2001. – С. 107.

²⁵ Чижевський В. Організація військової праці ОУН / В. Чижевський / Архів ЦДВР (у стадії опрацювання). – Арк. 47.

²⁶ Ріпецький М. Історія куріня «Рена». – С. 107.

²⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 14: Перемищина: перемиський курінь УПА. Денники сотні «Кричала» / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1987. – Кн. 2. – С. 27; Герасимів І. («Палій»). З юнацьких мрій – у ряди УПА (Спогади ройового УПА) / І. Герасимів // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 29 / [відп. ред. Євген Штендера, співред. П. Потічний]. – Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА», 1999. – С. 54–55; Дмитрик І. Записки українського повстанця (В лісах Лемківщини) / Іван Дмитрик. – Львів: Червона Калина, 1992. – С. 7–8; Архів управління Служби безпеки України у Львівській області. – Спр. П-37827. – Т. 1. – Арк. 47.

²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286 фп. – Т. 1. – Арк. 211.

²⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 9. – С. 343.

³⁰ Там само. – С. 344.

³¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 7. – Арк. 12зв.

³² Там само. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 73.

³³ Там само. – Спр. 372. – Т. 9. – Арк. 19, 138.

³⁴ Там само. – Спр. 376. – Т. 62. – Арк. 137.

³⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950). Документи і матеріали / [упоряд. Сергій Богунов, Віктор Даниленко, Анатолій Кентій, Сергій Кокін, Володимир Лозицький, Микола Посівнич]. – К.; Торонто: [б. в.], 2007. – С. 350.

Vasyl Ilnytskyj. Features of formation of military district 4 «Goverla». On the basis of unknown and little-known documentary material it is revealed the structure MD-4 «Hoverlia». The formation and activities features of the UPA's most powerful

components are reproduced. The staff structure and content components of MD-4 «Hoverlia» military headquarters units are established. It is founded that each MD has received its own number and name. The author proved that in 1944–1946 there was a full-scale war against the OUN and UPA units against the Soviet repressive secret police and RA. That is when the rebels tried to apply offensive tactics against the Bolsheviks. It is found that departments numerically greatly increased, especially in the transition front, and the basis for the creation and growth of departments were old, well-trained part. It is revealed that in March 1944 the UPA ranks replenished even a large number of Ukrainian police, which in evacuated by the Germans territory the majority moved to the UPA with full armament and stores, among them were also quite a few people with good military training, which later became the UPA departments and subdivisions heads.

Key words: rebels, MD-4 «Hoverlia» UNS, command.

Отримано: 12.09.2015 р.

УДК 94(477) «164/195»: 323.113 (=161.2)

Василь Яблонський

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ І ГЕТЬМАНСЬКИЙ РУХ (СЕРЕДИНА 1940 – ПОЧАТОК 1950 рр.)

Василь Яблонський. Консолідація українських еміграційних політичних сил і гетьманський рух (середина 1940 – початок 1950 рр.). У статті розглядаються взаємини між республіканським та монархічними політичними таборами української політичної еміграції через призму процесу реорганізації Державного центру Української Народної Республіки в екзилі в середині 1940 – початку 1950 рр.

Новий етап боротьби з більшовизмом, який розпочався після другої світової війни, потребував реального об'єднання зусиль еміграційних політичних сил. Шанс для такого об'єднання відкривався з ухваленням Закону про реорганізацію ДЦ УНР. Запропонована організаційна структура еміграційного передпарламенту враховувала інтереси існуючих політичних сил. Загальне партійне представництво базувалося на квотній основі за ідеологічною спрямованістю партій – від соціалістів до монархістів.

Останні були репрезентовані Союзом гетьманців-державників, лідери якого були незадоволені запропонованим квотним принципом в УНРаді, існуванням інституту президентства в екзилі та збереженням домінування державної традиції УНР.

Кілька раундів політичних консультацій між представниками гетьманців та іншими політичними силами не призвели до віднайдення консенсусу, що призвело до нового витка конфронтації та практично унеможливило контакти